

3. Доўнар, Т. Зараджэнне айчынай гісторыка-прававой навукі і яе развіццё ў Беларускім дзяржаўным універсітэце / Т. І. Доўнар // Веснік БДУ. Серыя 3. Права. – 2010, № 3. – С. 3–9.
4. З гісторыяй на “Вы”: Артыкулы, дакументы, успаміны / Уклад. і ўводнае слова Я. Запрудніка. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 347 с.
5. Партноў, А. Леў Акіншэвіч – гісторык украінскі і беларускі / А. Партноў // Беларускі гістарычны агляд. – 1999. Т. 6, сш. 1–2. – С. 248–255.
6. Юхо, И. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. / И. А. Юхо. – Минск: Издательство БГУ, 1978. – 144 с.
7. Norkus, Z. An Unproclaimed Empire: the Grand Duchy of Lithuania: From the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Empires / Z. Norkus. – New York: Routledge, 2017. – 426 p.
8. Okinshevich, L. The Law of the Grand Duchy of Lithuania: Background and Bibliography / L. Okinshevich. – New York: Research Program on the USSR, 1953. – 53 p.

УЛАДА І ПРАВА Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ СВЯДОМАСЦІ ЖЫХАРОЎ СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСІ

Д. В. Шчэрбік

*дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Ленінградская, 8, 220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
shcherbikdv@bsu.by*

У артыкуле даследуецца узаемасувязь традыцыйнай культуры і генезіса дзяржаўнай і прававой сістэмы. Разглядаюцца міфы аб паходжанні ўлады, нараджэнні яе носбітаў, крыніцах правапарадку, якія былі пашыраны сярод жыхароў старажытнай Беларусі, адзначаецца іх уплыў на дзяржаўную і прававую рэчаіснасць усходнеславянскіх княстваў і Вялікага княства Літоўскага.

Ключавыя словы: традыцыя; міфы; улада; дзяржаўнасць; правапарадак.

POWER AND LAW IN THE TRADITIONAL CONSCIOUSNESS OF THE RESIDENTS OF ANCIENT BELARUS

D. V. Shcherbik

*Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Law Faculty of the
Belarusian State University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Belarusian State University, 8, Leningradskaya Str., 220030, Minsk, Republic of Belarus
shcherbikdv@bsu.by*

The article examines the relationship between traditional culture and the genesis of the state and legal system. The author describes myths about the origin of power, sources of law and order, which were widespread among the inhabitants of ancient Belarus, their influence on the state and legal reality of the East Slavic principalities and the Grand Duchy of Lithuania.

Key words: traditions; myths; power; statehood; law and order.

Вывучэнне абставінаў фармавання і станаўлення дзяржаўнасці і права на тэрыторыі Беларусі немагчымае без даследавання дахрысціянскай традыцыі і яе ўплываў. Традыцыйная культура насельніцтва старажытнай Беларусі фармавалася як вынік узаемадзеяння індаеўрапейскай культуры розных плыняў перасяленцаў на дадзеную тэрыторыю (балтаў, славянаў), якія ў розныя часы адрываліся ад агульнага “індаеўрапейскага масіва” [3, с. 154] і з-за гэтага мелі некаторыя своеасаблівасці, і мясцовага клімата-геаграфічнага абшару, які вылучаў ці адцяняў адпаведныя абставінам пражывання яе аспекты. Новыя хвалі перасялення, гісторыя міграцыі перасяленцаў, яшчэ больш дадавалі сваеасаблівасцяў мясцовым вераванням і традыцыям, адрознівалі

мясцовую культуру ад падобных традыцыяў германскіх і іншых індаеўрапейскіх народаў.

Хуткі распад радавых адносінаў у славян як вынік самога перасялення, культурных кантактаў з грэкамі і рымлянамі падчас яго [3, с. 187], неабходнасць абжываць вялікая абшары Усходняй Еўропы і фармаванне і доўгае існаванне сельскай тэрытарыяльнай абшчыны і абшчыннага землегаспадарання, якое адпавядала фізіка-геаграфічным асаблівасцям мясцовасці, аказвалі ўплыў на прадстаўленне славян аб законе і парадку.

Пытанні ўлады ў традыцыйнай культуры перш за ўсё, як даводзіць С. Санько, фармаваліся ў рэчышчы “царскага наратыву” і міфаў аб блізнях [5]. Першапачаткова ўлада звязваецца з легендарным заснавальнікам племені, які калісьці прыйшоў у гэты край і з сям’і якога бяруць пачаткі шматлікія мясцовыя плямёны. У дадзеным выпадку можна ўзгадаць і легендарнага Скіфа з “Сказания о Словене и Русе и городе Словенске”, чые сыны Словен і Рус заснавалі Ноўгарад і далі пачатак тамтэйшай славянскай дзяржаўнасці, ці аналагічную ролю Пана і яго сыноў Чэха, Ляха і Руса з чэшскіх і польскіх хронікаў. З беларускіх казак мы бачым і мясцовы варыянт “царскага нарматыву” ў выглядзе апаведу пра Бая (Буя, Боя) – першага чалавека, адзін з сыноў якога – Белаполь, з’яўляецца продкам беларусаў [5, с. 165-166]. Белаполь атрымлівае зямлю ў спадчыну ў тым памеры, які абягуць сакральныя жывелы – сабакі Стаўры і Гаўры. Адзначым, што для павелічэння свайго надзелу Белаполь выкарыстоўвае і кемлівасць – нацкоўвае сабак на птушак злоўленых з берагоў паўдневага і заходняга мораў. Дадзены міф з’яўляецца мясцовым варыянтам шырока распаўсюджанага сярод старажытных народаў патрыярхальнага погляду на ўзнікненне дзяржаўнасці і ўлады. Пры гэтым ўлічваецца і досціп прэтэндэнта на ўладу, што адпавядала этапу генэзіса дзяржаўнасці, калі не столькі сваяцкія сувязі, колькі якасці правадыра з’яўляліся падмуркам для яе атрымання.

Міф аб блізнях (нараджэнне якіх ужо само па сабе праява ўмяшання боскага), якія народжаныя ўдавой ці дзяўчынай, якая не была ў шлюбе, і якія былі адпраўленыя вадой для іх абароны ў чужыя краі, і якія праз дзясяткі гадоў вяртаюцца і атрымліваюць уладу, сустракаецца ў розных варыяцыях не толькі ў старажытным Рыме, але і ў іншых народаў. Распаўсюджаны ён і сярод насельнікаў Беларусі [5, с. 172].

Даследчыкі адзначаюць у дадзеным міфе і пераход ад элементаў матрыярхату да патрыярхату, і тэмы пераадолення і забароны інцэсту (калі яны жаніліся неведваючы гэтага на маці і сястры), і хаўрусу сакральнай улады цара-святара і царыцы-жрыцы, і выпрабаванні для прэтэндэнтаў на ўладу (падарожжа як ардалія) [5, с. 174-177]. Дадаткова адзначым, што дадзены міф распачынае пэўную сакралізацыю ўлады, адзначае актыўны пачатак у дзеяннях прэтэндэнтаў на яе.

С. Санько адзначае, што пры транспазіцыі «царскага наратыву» ў наратыв (квазі)гістарычны структура першага істотна спрашчаецца, але, як правіла, захоўваецца наратэма «вяртання (прыбыцця) з-за мора» і рэфлексны блізнецнай міфалогіі [5, с. 185]. Народжаныя з боскай дапамогай ці падтрымкай, улюбёнцы багоў, пра што сведчыць поспех падарожжа-выгнання-выпрабавання, паступова адціскаюць ад улады радавую знаць. Гэты міф, шырока распаўсюджаны сярод шматлікіх, у тым ліку індаеўрапейскіх народаў, у тым ліку адлюстроўваў як практыку змешвання і ўзаемаўплываў мясцовага насельніцтва і новапрыбыўшых перасяленцаў, так і рост значэння вайсковых лідараў і іх дружнай ва ўмовах рассялення на бяскрайніх і малалюдных абшарах Усходняй Еўропы. Апошнія ўзвышаліся ва ўмовах, калі рабаўніцтва было выгаднейшым за прадукцыйную працу, і для абароны ад нападаў земляробам было эканамічна мэтазгодна ўтрымліваць прафесійных вайскоўцаў [4, с. 47-49]. У якасці апошніх маглі выступаць нават іншапляменнікі.

Міф, які паказваў прыбыўшых (вярнуўшыхся) чужых (сваіх згубленых), аблягчаў узаемадзеянне з апошнімі, нават калі яны паходзілі з іншых плямёнаў. Так, з-за мора прыплываюць браты Аскольд і Дзір ў Кіеў, Рагвалод і Тур ў Полацк і Тураў, Рурык з

братамі ў Ноўгарад. Асіміляцыя нарманаў або княжанне Міндоўга ў Наваградку, такім чынам, шмат у чым адпавядалі традыцыйным уяўленням мясцовага насельніцтва, з'яўлялася легітымным у іх вачах.

З архаічнай традыцыі з яе дыхатамічным космасам, праявай якога з'яўляюцца і міфы пра блізнят, і іх спрашчэнне да ўзаемадзеяння братоў вынікалі і традыцыі падзелу ўладаў на духоўную і свецкую. Так, у прусаў прыплыўшыя «сын удавы» Відэвут з братам Брутэнам даюць тубыльцам законы і дзеляць свецкую і духоўную ўлады. Падобны падзел назіраецца і ў Літве, дзе кіруюць князь-кунігас і жрэц Крывэ-Крывайціс, а потым, па меркаванні С. Санько, дадзеныя ўяўленні ўплывалі на існаванне дыярыі Кейстута і Альгерда, Вітаўта і Ягайлы, і нават далей працягвалі існаваць у формуле «Рэч Паспалітая абодвух народаў», хаця апошнія ўжо не паслугоўвалася дыяскурыйнай ідэалагічнай падтрымкай [5, с. 185]. Праявай міфа аб найдзенышах, пасля яго паступовага спрашчэння і манархізацыі, з'яўляецца і гісторыя легендарнага Ліздзейкі.

Такім чынам, беларуская традыцыйная культура захоўвае ў сабе наратывы «царскага міфа», блізнят, міфалогіі і «вяртання (прыбыцця) з-за мора», якія адлюстроўвалі як патрыярхальную канцэпцыю ўзнікнення дзяржавы, так і пераход улады ад родавай знаці да вайсковых правадыроў – князей-кунігасаў. Аднак, улада князёў сягала перш за ўсё вайсковых спраў. Пытанні ж кіравання і права доўгі час знаходзіліся пад уплывам традыцыі і сакральнасці.

Увесь сусвет, ва ўяўленні старажытнага чалавека, быў цэласным і заканамерна звязаным адзінымі касмічнымі законамі. Само слова «закон» бярэ свой пачатак ад старажытнаславянскага «кон» (кън), якое азначала «пачатак», «мяжа» («предел») [3, с. 173], што паказвае сувязь этымалогіі гэтага юрыдычнага паняцця з касмічным першапачаткам.

Канцэпцыя ж самога касмічнага «парадку» з'яўляецца агульнай для старажытных народаў, а ў індаеўрапейскіх мовах яна прадстаўленая і аднакарэннымі словамі: вед. *ṛtá* «касмiчны закон, які кіруе сусветам і абсягам чалавечых дачыненняў», авест. *aša* (*arta*) «справядлівае, праўдзівае», ст. -перс. *arta*- «закон, права, святое права», лац. *ritus* «абрад, звычай», блр. *парадак*, рад. [2, с. 234; 3, с. 171]. «Парадак» уладкоўваў сусвет і, пры гэтым выражаў агульную згоду, дамоўленасць чальцоў чалавечай супольнасці. Адсюль потым у славянскіх мовах з'яўляецца корань «ряд» у словах «урад», «рада», «радзіца». Апошнія значэнні адлюстроўваюць паступовае насычэнне права не толькі нормамі, што арганічна паходзілі і вынікалі з гаспадарчай і іншай дзейнасці, але і канвенцыйнальнымі нормамі, які паўставаў у выніку дамоваў, абмеркаванняў, пагадненняў.

І хоць існуе спрэчка наконт магчымасці ў поўнай ступені прымяніць да славянаў Дзюмізелеўскую трыяду інтэрпрэтацыі сакральнасці [2, с. 236; 3, с. 157], з-за адносна слабай персаналізацыі вайскавай і юрыдыка-магічнай функцый багоў старажытнаславянскага пантэону, але цесная сувязь судаводства з сакральным з'яўляецца відавочнай. Само слова «суд» этымалагічна цесна звязанае з «судьбой» (лёсам чалавека), а «права» з «правью» – міравым законам, усяленскай гармоніяй, «справядлівасцю», «праўдай». Касмаганічны міф пра змаганне Пяруна ды Вялеса, дзе апошні парушыў парадак і скраў жонку (скаціну, маёмасць), за што і будзе пакараны, адзначаў неабходнасць аднаўлення *status quo* [2, с. 234]. Права патрабавала аднавіць традыцыю, вярнуцца да старых парадкаў. Таму цалкам зразумела, што дадзеную функцыю выконвалі найбольш паважаныя людзі, старэйшыны, знаўцы традыцый.

У паганскія часы правасуддзе належала да жрацоў. У сваім абагульненні шэрагу даследаванняў балцкай і усходнеславянскай традыцыі А. В. Дзерман адзначае цікавы момант: замест лагічнай апазіцыі правы-левы, правы-няправы, у славянскіх і балцкіх мовах часам ужываецца супрацьпастаўленне праўда – крыўда, *pravъ-krivъ*, прычым крывізна, як здольнасць выкарыстаць боскія законы на карысць чалавека, як раз і гарантуе шлях да дабрабыту. Апошняя акалічнасць адбілася на спецыяльнай тэрміналогіі, звязанай з рэлігійнай сферай: прус. *Krive* «вярхоўны святар», літ. *krivis*,

krivė, krivaitis, лат. krīvs «святар», літ. krivūlė, krivė «скрыўленае на канцы жазло святара; сімвал злучанай пэўнай рэлігійнай традыцыяй тэрытарыяльна-сваяцкай грамады» і інш. [2, с. 236-237]. Магчыма, дадзеная сувязь адлюстроўвала ў светапоглядзе людзей паступовы пераход ад спракавечнага права-праўды паводле звычаяў, да права дзяржаўнага, якое яшчэ спасылалася на традыцыю, але ўжо мадыфікавалася і вынікала з вуснаў святароў.

Падобнае стаўленне да боскага закона можна вынайсці і ў міфах ды казках, якія паказваюць адносіны славян да Долі і Нядолі. І калі апошнюю лепш не чапаць, то першую варта злавіць і прымусіць, “пабіць” і “тады яна пачне працаваць і дапамагаць свайму гаспадару” [3, с. 182]. Падаецца, што якраз даволі аптымістычнае стаўленне да “лёсу”, “судьбы”, уяўленні пра магчымасці ўплываць на іх, і адрозніваюць славяна-балцкую традыцыйную культуру ад значна больш песімістычнай напоўненай кроўнай помстай і вайной культуры германскіх плямёнаў: «Добро против зла; юность против старости; Жизнь против смерти; свет против тьмы; Войско против войска; недруг против недруга; Враждебное будет всегда сражаться с враждебным, Воевать за землю и мстит за обиду. Мудрый должен задуматься над борьбой в этом мире» [1, с. 71]. Узнікшыя ў славян з салідарнай гаспадарчай дзейнасці нормы ў адрозненне ад германскіх, якія паўсталі дзеля прымірэння крывавых міжусобіц ды канфліктаў, падвяргаліся меншай сакралізацыі [3, с. 203], даўжэй захоўваліся ў жыцця народа, перш за ўсё ў жыцці сялянскай абшчыны.

Адсутнасць звестак пра афіцыйнае хрышчэнне Полацка, на думку даследчыкаў, паказвае марудны шлях распаўсюджвання хрысціянства на абшарах Беларусі і Літвы, дзе княжацкая ўлада доўгі час імкнулася да бесканфліктнага суіснавання з звычайным правам, пацвярджаючы захаванне “старыны” і даўніх звычаяў [2, с. 241]. Копы-крывулі, хоць і пазбаўленыя паганскай сакральнасці, працягвалі існаваць і разглядаць па звычайнаму праву справы і ў XVI- XVII стагоддзях.

Такім чынам, традыцыйная дахрысціянская культура на працягу яшчэ доўгіх стагоддзяў аказвала свае ўплывы як на функцыянаванне дзяржаўнай, так і прававой сістэмы на тэрыторыі беларускіх земляў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Берман, Г. Дж. Западная традиция права : эпоха формирования. М. : Изд-во МГУ ; Издательская группа ИНФРА-М. : НОРМА, 1998. 624 с.
2. Дзерман, А. В. Архаічнае права і традыцыйная правасвядомасць // Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі. У 6 т. Т. 1. Эпоха Сярэднявечча / В. Б. Евароўскі [і інш.]; рэд. кал. : В. Б. Евароўскі [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. Мінск: Беларус. навука, 2008. С. 232-241.
3. Мальцев, Г. В. Культурные традиции права : монография. М. : Норма : ИНФРА-М, 2013. 608 с.
4. Новікаў, Я. У. Ваенная гісторыя беларускіх земляў (да канца XII ст.). Том 1. Мінск : Логвінаў, 2007. 208 с.
5. Санько, С. І. Архаічныя беларускія міфалагічныя наратывы // Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі. У 6 т. Т. 1. Эпоха Сярэднявечча / В. Б. Евароўскі [і інш.]; рэд. кал. : В. Б. Евароўскі [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. Мінск: Беларус. навука, 2008. С. 160-232.